

UDK 811.163.42'342.622
Izvorni znanstveni članak
Rukopis primljen 10. V. 2007.
Prihvaćen za tisak 12. VII. 2007.

Milica Mihaljević, Marijana Horvat
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
mmihalj@ihjj.hr
mhorvat@ihjj.hr

GLASOVNE PROMJENE: NEPOSTOJANO *A* I *E* (PROBLEMATIZACIJA NAZIVA, DEFINICIJA I MEĐUODNOSA GLASOVNIH PROMJENA)

U radu se analiziraju neki problemi i nejasnoće koji se pojavljuju u temeljnim jezikoslovnim priručnicima i udžbenicima. Problemi su uočeni na svim jezičnim razinama, ali se u ovome radu govori o nejasnoćama i nepreciznostima u vezi s nepostojanim *a* i *e*.

Uvod

Pokušamo li iz hrvatskih jezičnih priručnika i udžbenika utvrditi koje glasovne promjene (u nekim se priručnicima nazivaju alternacije) postoje u hrvatskome jeziku, vidjet ćemo da se priručnici ne slažu ni u popisu glasovnih promjena, ni u njihovu nazivlju, a ni u njihovoj definiciji.

U udžbeniku autora Lugić – Koharović (2006: 121–122) za 8. razred daje se pregled svih glasovnih promjena. Prema tome su udžbeniku glasovne promjene: nepostojano *a*, nepostojano *e*, navezak, prijeglas, razjednačivanje¹, prijevoj, zamjena *l* sa *o*, palatalizacija, sibilizacija, jotacija, jednačenje suglasnika po zvučnosti, jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe, umetnuto *l* (epenteza) i ispadanje (redukcija) suglasnika. Srednjoškolski udžbenici uglavnom više ne upotrebljavaju naziv *glasovne promjene* nego *alternacije*, koje dijele na *morfološki* i *fonološki uvjetovane* (Dujmović-Markusi 1), odnosno *morfološki*, *tvorbena* i *fonološki uvjetovane* (Bičanić – Lončarić). U udžbeniku autorice Dujmović-Markusi 1 u kazalu su pod *morfološki uvje-*

¹ Ta se glasovna promjena ne spominje ni u jednome drugom udžbeniku.

tovanim alternacijama navedeni nepostojano *a*, zamjena *l* sa *o*, palatalizacija, sibilizacija, ali se u samome tekstu udžbenika tu navode još i navezak, jotacija, alternacija *ije/je/e/i*, a fonološki su uvjetovane alternacije jednačenje suglasnika po zvučnosti, jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe, stapanje suglasnika i ispadanje suglasnika. Nije jasno u koju skupinu pripada epenteza koja se također obrađuje u tom udžbeniku. Bičanić–Lončarić navode fonološki uvjetovane alternacije (jednačenje po zvučnosti, jednačenje po mjestu tvorbe, ispadanje) i morfološki i tvorbeno uvjetovane alternacije (nepostojani samoglasnici², prijeglas, proširivanje³, vokalizacija, palatalizacija, sibilizacija, jotacija, alternacija *ije/je/e/i*).

Za potrebe terminološke analize glasovne promjene (alternacije fonema i fonemskih skupina) možemo podijeliti u dvije skupine:

a) skupina u kojoj se u udžbenicima i priručnicima dosljedno upotrebljava samo jedan naziv: palatalizacija, sibilizacija, jotacija, nepostojano *a*, nepostojano *e*. Nažalost, ni ta skupina nije bez problema jer su nazivi *nepostojano a* i *nepostojano e* neprecizni, što ćemo pokazati u daljnjemu tekstu ovoga rada. I u definicijama tih glasovnih promjena priručnici su nedosljedni i proturječni. U Silić–Pranjakovićevoj gramatici uvodi se mnogo širi pojam palatalizacije, tj. govori se o prvoj, drugoj i trećoj palatalizaciji te o palatalizaciji po mjestu tvorbe.

b) skupina u kojoj se pojavljuje više istoznačnih naziva, tj. terminološki par ili niz:

zamjena <i>l</i> s(<i>a</i>) <i>o</i> , zamjena <i>l</i> > <i>o</i> , voklizacija, alternacija <i>l/o</i>
stapanje suglasnika, ispadanje suglasnika, gubljenje suglasnika, gubljenje zapornika, ispadanje, gubljenje ili redukcija ⁴
jednačenje šumnika po zvučnosti, jednačenje suglasnika po zvučnosti, jednačenje po zvučnosti, glasovna promjena na granici morfema

² Ako se u priručnicima uvodi razlika između samoglasnika i otvornika, trebalo bi govoriti o nepostojanim otvornicima.

³ Ta se glasovna promjena ne spominje ni u jednome drugom udžbeniku. U HG proširivanje pripada morfološki i tvorbeno uvjetovanim alternacijama.

⁴ Postavlja se pitanje je li *stapanje* i *ispadanje/gubljenje suglasnika* (zapravo bi trebalo govoriti o zatvornicima ili zapornicima, a ne o suglasnicima) ista ili različita glasovna promjena jer samo udžbenik *Fon-fon 1* razlikuje ispadanje suglasnika koji je različit od susjednih suglasnika i ispadanje (naziva ga stapanje) jednog od dvaju istih suglasnika. On to smatra dvjema različitim glasovnim promjenama.

jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe, jednačenje po mjestu tvorbe jednačenje zapornika po tvorbenom mjestu, mjesno jednačenje, glasovna promjena na granici morfema

alternacije <i>ije/je/e/i</i> , smjenjivanje <i>ije/je/e/i</i> , zamjene (alternacije) <i>ije/je/e/i</i> ⁵

Iz navedene analize možemo uočiti probleme na nekoliko razina:

1. Nejasan je i u različitim priručnicima različit i sam popis glasovnih promjena. U radu Hudeček – Mihaljević – Vidović problematizira se pripadanje alternacije *ije/je/e/i* glasovnim promjenama.
2. O terminološkim problemima iscrpno se govori u radu Hudeček – Mihaljević – Vidović, pa te probleme ovdje ne ćemo analizirati.
3. Uočavaju se i problemi u definicijama pojedinih glasovnih promjena i nedosljednosti u navođenju primjera na koje se odnose glasovne promjene.

Nepostojano *a*

U temeljnim jezikoslovnim priručnicima i odobrenim udžbenicima susreću se neke nedosljednosti i nejasnoće u vezi s glasovnom promjenom nepostojano *a*.

Nepostojano *a* u svim se priručnicima veže uz određene (iste) kategorije i uglavnom se obrađuje unutar poglavlja o glasovnim promjenama. Međutim, pogledamo li definicije iz temeljnih priručnika, vidimo da se u njima govori o kategorijama u kojima se pojavljuje nepostojani glas *a*, a ne govori se zapravo o glasovnoj promjeni.

⁵ Tablica je preuzeta iz rada Hudeček – Mihaljević – Vidović (u tisku).

PRIRUČNIK	DEFINICIJA/OBJAŠNENJE
TB: 62–63	<p>– podnaslov <i>Glasovne promjene</i></p> <p>Neke riječi između dva zadnja suglasnika imaju samoglasnik <i>a</i>, koji ne dolazi u svim oblicima takve riječi. Takvo <i>a</i> koje postoji samo u nekim oblicima iste riječi zove se <i>nepostojano a</i>.</p> <p>Nepostojano <i>a</i> najčešće dolazi: a) u nominativu jednine i u genitivu množine nekih imenica muškoga roda (<i>bòrac</i> – <i>bòrācā</i>); b) u genitivu množine nekih imenica ženskoga roda (<i>dasákā</i>); c) u nominativu jednine muškoga roda pridjeva u neodređenom obliku (<i>dòbar</i> pored odr. <i>dòbrī</i>); d) u nominativu jednine muškog roda jednine nekih zamjenica (<i>sāv</i> pored mn. <i>svī</i>).</p>
HG: 105, 141, 152, 176–177, 209	<p>– o imenicama m. r. s nepostojanim <i>a</i> v. poglavlje <i>Imenice muškoga roda</i>, str. 105.; o umetanju nepostojanoga <i>a</i> u G mn. imenica s. r. kojima osnova završava na dva ili više suglasnika, osim na <i>st, zd</i> v. str. 141; o umetanju nepostojanoga <i>a</i> u G mn. imenica ž. r. kojima osnova završava određenim suglasničkim skupom v. str. 152.; za neodređeni lik pridjeva m. r. s nepostojanim <i>a</i> v. str. 176–177; za prijedloge koji dobivaju nepostojano <i>a</i> (u sintagmama tipa <i>sa mnom, poda mnom</i>) v. str. 209⁶.</p>
HJS: 124	<p>– pod podnaslovom <i>Nepostojani samoglasnici</i> za nepostojano <i>a</i> piše da se javlja u pojedinim oblicima riječi, dok u drugima izostaje, odnosno da dolazi a) u morfologiji u N jd. im. m. r. sa završetcima <i>-(a)c, -(a)k</i> (npr. N jd. <i>vrabac</i> : G jd. <i>vrapca</i>, N jd. <i>momak</i> : G jd. <i>momka</i>); u G mn. svih rodova (npr. G mn. <i>vrabaca</i> : N mn. <i>vrapci</i>); u N jd. m. r. neod. pridjeva (npr. <i>sitan</i> : ž. r. <i>sitna</i> i sr. r. <i>sitno</i>); u N jd. m. r. nekih zamjenica (npr. <i>sav</i> : ž. r. <i>sva</i> i sr. r. <i>sve</i>); b) u tvorbi riječi u mnogih sufikslnih tvorenica (navode se sufiksi s nepostojanim <i>a</i>).</p>

⁶ Tu se pojavljuje ozbiljno pitanje je li navezak slučaj nepostojanoga *a* te pripada li navezak uopće glasovnim promjenama. Kad bi navezak *a* bio slučaj nepostojanoga *a*, onda bi i navezak *e* bio slučaj nepostojanoga *e*, a moglo bi se govoriti i o nepostojanom *u* (*mojem/mojemu*). To se naravno ne spominje ni u jednome priručniku, pa smatramo do navezak nije glasovna promjena i nije poseban slučaj glasovne promjene nepostojanoga *a*.

U nekim se osnovnoškolskim udžbenicima doista govori o glasovnoj promjeni, i to i u slučaju dodavanja *a* (G mn.) i u slučaju gubljenja *a*.

UDŽBENIK	DEFINICIJA/OBJAŠNJENJE
DJ: 37	Kod obradbe genitiva i akuzativa, podnaslov <i>Genitiv</i> : “U genitivu mn. javlja se glasovna promjena – nepostojano <i>a</i> ” i primjeri (<i>od naranača, od školjaka...</i>).
DJ: 51	Kod obradbe pokaznih zamjenica: glasovna promjena nepostojano <i>a</i> – <i>ovakav ovakva, ovakvoga ovakve; takav takva, takvoga takve; onakav onakva, onakvoga onakve</i> .
DJ: 60	U poglavlju <i>Stupnjevanje (komparacija) pridjeva</i> : “Prepoznaj glasovne promjene u komparativu 1. Gubi se nepostojano <i>a</i> (<i>hrabar – hrabriji, vitak – vitkiji...</i>)”
TK 5: 25	Pri obradbi genitiva pod podnaslovom <i>Glasovna promjena u genitivu množine</i> : “Koji glasovnu promjenu zapažate u ovim genitivima: <i>bijelaca, crnaca, krivaca... djevojaka... stabala...?</i> Nepostojano <i>a</i> može se pojaviti u genitivu množine svih rodova kada su u nominativu množine pred tim nastavkom dva suglasnika: <i>bijelci → bijelaca...</i> ”
TK 7: 9	U ponavljanju: kod primjera <i>išao : išla</i> i <i>mogao : mogla</i> spominju se dvije glasovne promjene – <i>l > o</i> i nepostojano <i>a</i> .

U drugim se udžbenicima zapravo govori o samome glasu (govori se da npr. u obliku *momak* imamo nepostojano *a*). Iako se spominju i glasovne promjene, nije jasno dolazi li do glasovne promjene u oblicima u kojima je *a* prisutan ili u onima u kojima ga nema.

UDŽBENIK	DEFINICIJA/OBJAŠNENJE
LK 8: 37	– u poglavlju o glasovnim promjenama U promatranim primjerima uočavamo ispadanje samoglasnika <i>a</i> (<i>otac, ocem</i> , a ne <i>*ocaem</i> ⁷ ; <i>desetak, desetke</i> , a ne <i>*desetake</i>).
39	– neke riječi mogu imati više glasovnih promjena
121	<i>otac</i> → G jd. <i>otca</i> (nepostojano <i>a</i>) → <i>oca</i> (ispadanje <i>t</i> ispred <i>c</i>) i dr.
187	Nepostojano <i>a</i> – <i>a</i> između završnih suglasnika koje se u nekim oblicima riječi gubi (<i>momak</i> : <i>momka</i> , <i>sestra</i> : <i>sestara</i> ; <i>dobar</i> : <i>dobri, dobra</i> ; <i>sav, sva, sve</i> : <i>svi, sve, sva</i>). Jezikoslovni pojmovnik: nepostojano <i>a</i> i <i>e</i> – samoglasnici <i>a</i> i <i>e</i> koji postoje samo u nekim oblicima iste riječi.
TKB: 42	Na primjerima N jd. <i>vjetar</i> , Vjd. <i>vjetre</i> i V mn. <i>vjetrovi</i> objašnjava se glasovna promjena nepostojano <i>a</i> : “...da se <i>a</i> u nekim oblicima riječi pojavljuje, a u drugim ga oblicima te riječi gube, nije postojano pa ga i zovemo nepostojano <i>a</i> ”. Javlja se u N jd. nekih imenica m. r.: <i>pijetao</i> – <i>pijetla</i> ; N jd. i G mn. nekih imenica m. r.: <i>borac</i> – <i>boraca</i> ; u nizu imenica ž. r. samo u G mn: <i>sestra</i> – <i>sestara</i> ; u N jd. m. r. nekih zamjenica: <i>ovakav</i> – <i>ovakva</i> ; u N jd. m. r. pridjeva u neodređenom obliku: <i>dobar</i> – <i>dobri</i> ; u N jd. m. r. brojeva: <i>jedan</i> – <i>jedna</i> . ⁸

U srednjoškolskim se udžbenicima više ne govori o glasovnim promjenama, nego o morfološki ili tvorbeno uvjetovanim alternacijama ili promjenama.

UDŽBENIK	DEFINICIJA/OBJAŠNENJE
BL: 46	Nepostojano <i>a</i> smatra se morfološki i tvorbeno uvjetovanim alternacijom.
DM 1: 49	Nepostojano <i>a</i> , kao i zamjena <i>l</i> sa <i>o</i> , pripada morfološki uvjetovanim promjenama.

⁷ Tu je riječ o pogrješki jer kad ne bi došlo do ispadanja samoglasnika *a* u instrumentalu, dobili bismo **otacem*, a ako bi ispao *t*, **oacem*, a ne **ocaem*.

⁸ Iako je jedan od autora udžbenika Stjepko Težak, ne spominje se pojava nepostojanoga *a* u m. r. jednine glagolskoga pridjeva radnog, kao u udžbeniku Težak – Klinžić, Hrvatski jezik 7.

Navode se kategorije u kojima se javlja nepostojano *a* (dakle, ne glasovna promjena, nego u kojima je prisutan sam glas *a* koji se u drugim oblicima gubi). U ponavljanjima je i zadatcima pak stvarno riječ o glasovnoj promjeni, a ne o glasu *a*, iako se ta razlika nigdje izrijekom ne navodi.

UDŽBENIK	DEFINICIJA/OBJAŠNENJE
BL: 55–56	Javlja se: 1. u imenica muškoga roda sa sufiksima <i>-ak</i> , <i>-ac</i> , <i>-tak</i> , koje znače što neživo, u nominativu i akuzativu jednine i genitivu množine (NA jd. <i>redak</i> – G mn. <i>redaka</i>), 2. u imenica muškoga roda sa sufiksima <i>-ak</i> , <i>-ac</i> , koje znače što živo, u nominativu jednine i genitivu množine (N jd. <i>lovac</i> – G mn. <i>lovaca</i>), 3. u imenica ženskoga roda, i to samo u genitivu množine (G mn. <i>sestara</i> – N jd. <i>sestra</i>), 4. u neodređenom vidu pridjeva muškoga roda sa sufiksima <i>-an</i> , <i>-ačak</i> , u nominativu jednine (neodređeni vid <i>dugačak</i> , <i>siguran</i> – određeni vid <i>dugački</i> , <i>sigurni</i>), 5. u nekih zamjenica muškoga roda u nominativu jednine (N jd. <i>sav</i> , <i>kakav</i> , <i>nekakav</i>).
DM 1: 49 56	Nepostojano <i>a</i> je ono <i>a</i> koje se gubi i ponovno javlja u različitim oblicima iste riječi (uvijek u zadnjem slogu ⁹): <i>kobac</i> – <i>kopca</i> , <i>gladak</i> – <i>glatka</i> , <i>hrabar</i> – <i>hrabriji</i> . Najčešće se javlja: u N jd. i G mn. nekih imenica (N jd. <i>vrabac</i> – G jd. <i>vrapca</i> – N mn. <i>vrapci</i> – G mn. <i>vrabaca</i> ; <i>naranča</i> – <i>naranče</i> – <i>naranče</i> – <i>naranača</i>), u N jd. pridjeva (neodređeni oblik) N jd. <i>umoran</i> – G jd. <i>umorna</i> , u N jd. nekih zamjenica N jd. <i>kakav</i> – G jd. <i>kakva</i> , <i>sav</i> – <i>svega</i> . U ponavljanju (str. 56) navodi primjere i glasovne promjene. Tako za <i>oče</i> objašnjava da dolazi do gubljenja nepostojanoga <i>a</i> , zatim do palatalizacije, pa do ispadanja suglasnika.
S 2: 16	Nema poglavlja o glasovnim promjenama. Nepostojano <i>a</i> spominje se pri obradbi imenskih riječi. Npr. kaže se da imenice m. r. koje završavaju na <i>-Sac</i> i <i>-Sak</i> (S = suglasnik) u G jd. gube <i>a</i> : <i>krivac</i> –∅ – <i>krivc-a</i> te da se to <i>a</i> , koje neki padeži imaju, a u nekima se gubi, zove nepostojano <i>a</i> .

⁹ Ako se nepostojano *a* uvijek pojavljuje u zadnjemu slogu, što je onda s primjerima tipa *naranča* : *naranača* i *trti* : *tarem*?

<p>S 2: 23</p> <p>26, 27–28, 47–48</p> <p>41</p>	<p>Kod genitiva množine imenica ž. r.: “Imenice koje ispred <i>a</i> u nominativu jednine imaju skup <i>SS</i> (<i>S</i> znači <i>suglasnik</i>) dobivaju nepostojano <i>a</i>: <i>măčk-a – mačk: măčăk-ă...</i>” (str. 23);</p> <p>odnosno kod instrumentala: “Nakon ispadanja <i>nepostojana a</i> u imenici <i>misao s</i> ispred <i>lj</i> prelazi u <i>š</i>, a u imenici <i>bojăzan z</i> ispred <i>nj</i> u <i>ž</i> (jednačenje po mjestu izgovora): <i>misł + ju > misłj-u > mišłj-ŭ...</i>” (str. 26); kod genitiva množine imenica srednjega roda (v. str. 27–28); kod promjena u osnovi pridjeva (v. str. 47–48).</p> <p>Također i kod glagolskoga pridjeva radnog: “Glagoli s infinitivnom osnovom na <i>-Ø-</i> između korijenskoga morfema i morfema <i>-l-</i> dobivaju nepostojano <i>a</i>: <i>rek-a-o-Ø</i>, ali <i>rek-l-a...</i>”</p>
<p>LB: 23, 46</p>	<p>– govoreći o alternantnim osnovama imenica muškoga roda, spominje se nepostojano <i>a</i> (str. 23), kod G mn. im. ž. r. na <i>-a</i> u N jd. (str. 46)</p>
<p>Č: 24</p>	<p>Udžbenik je strukturiran tako da nakon svake cjeline dolazi provjera tumačenoga gradiva, naslovljena <i>Vježbe</i>. Tako se npr. na kraju obradbe imenica u zadatcima za provjeru nalazi pitanje <i>Napiši traženi oblik imenice i glasovnu promjenu</i>, a među traženim oblicima nalazi se G jd. imenica <i>kobac</i> i <i>nokat</i>. Time je jasno rečeno da se glasovna promjena ne traži u oblicima <i>kobac</i> i <i>nokat</i>, nego u <i>kopca</i> i <i>nokta</i>.</p>

U *Hrvatskoj gramatici* također se govori o morfološki i tvorbeno uvjetovanim alternacijama, u poglavlju *Morfološki i tvorbeno uvjetovane alternacije*. Pod podnaslovom *Nepostojani samoglasnici* daje se definicija nepostojanih samoglasnika te se navode i opimjeruju slučajevi u kojima se oni pojavljuju.

Donosimo pregled obradbe alternacije *a/Ø* (HG: 80):

Nepostojani samoglasnici su oni koji se javljaju u pojedinim oblicima imenica i pridjeva, dok u drugima izostaju.

Alternacija *a/Ø*

a. u svim padežima jd. i mn. m. r. osim N jd., G mn. i A jd. za neživo, npr.:

N jd. *kòsac* – G jd. *kòsca*..., N mn. *kòsci*...

N jd. *stòlac*..., N mn. *stòlci*...

b. u određenom liku pridjeva m. r. i u mn. m. r. pridjeva i zamjenica, npr.:

neodr. *kràtak* – odr. *kràtkī*

neodr. jd. *kràtak* – mn. *kràtki*

zamj. m. r. jd. *kàkav* – mn. *kàkvi*

c. u ž. i sr. r. neodr. lika pridjeva i zamjenica, npr.:

m. r. *sìtan* – ž. r. *sìtna*, sr. r. *sìtno*

m. r. *säv* – ž. r. *svä*, sr. r. *svě*.

Pod podnaslovom *Proširivanje* (HG: 81–82) navodi se alternacija \emptyset/a , koja se pojavljuje npr.:

– na početku osnove u prezentu (inf. *trti* – prez. *tarem*)

– u prijedlogu i prefiksu (*k* – *ka*, *s* – *sa*, *strugati* – *sastrugati*)

– neobvezatno na kraju nekih riječi i na kraju nekih oblika pridjeva i zamjenica kao navezak (*dosad* – *dosada*, *velikog* – *velikoga*, *tvog* – *tvoga*...)

– na kraju osnove: u tvorbi riječi ispred sufikasa *-ce* (*okno* – *okance*), *-nji* (*jutro* – *jutarnji*),

-ski (*Bosna* – *bosanski*)

– u G mn. imenica svih rodova spominju se dvostrukosti tipa *sufiks* – *sufikasa* – *sufiksa*, *crkva* – *crkava* – *crkva* i *crkvi*, *zvonce* – *zvonaca* – *zvonca*).

U nekim od pregledanih udžbenika i priručnika doista nije jasno je li riječ o nepostojanome glasu ili o glasovnoj promjeni, npr.:

UDŽBENIK/ PRIRUČNIK	DEFINICIJA/OBJAŠNENJE
DM 2: 33	Nepostojano <i>a</i> spominje se u obradbi sklonidbe imenica. Tako se npr. u poglavlju naslovljenom <i>Glasovne promjene u deklinaciji imenica muškoga roda</i> nepostojano <i>a</i> ovako objašnjava: “Nepostojano <i>a</i> nalazi se u nominativu i u genitivu množine imenica čija osnova završava na dva suglasnika (<i>konac</i> , <i>lonac</i> , <i>kobac</i>). U ostalim ga padežima nema.” Daje se primjer sklonidbe imenice <i>krivac</i> , za oblik V jd. <i>krivče</i> kaže se da uz nepostojano <i>a</i> dolazi i do palatalizacije.

R	– nema posebno poglavlje o nepostojanom <i>a</i> , ali ga spominje unutar prikaza sklonidbenih tipova ¹⁰
---	---

Na temelju pregledanih priručnika i provedene analize dolazimo do zaključka da je naziv *nepostojano a* zapravo višeznačan jer označuje:

- a) sam glas
- b) glasovnu promjenu.

Ako označuje sam glas, problema nema. Stoga bismo npr. u nizu *djevojaka, momak, zadatci, pijetao, zla* lako izdvojili primjere u kojima se pojavljuje nepostojani glas *a* (*djevojaka, momak, pijetao*).

Međutim, ako govorimo o glasovnoj promjeni, odgovor nije uopće jasan ni jednoznačan. Prije svega, prisutna je terminološka neujednačenost – o nepostojanom se *a* govori i kao o glasovnoj promjeni i kao o morfološki i tvorbeno uvjetovanoj alternaciji. Također nije dovoljno jasno u kojim se oblicima određenih imenskih riječi pojavljuje glasovna promjena jer se udžbenici i priručnici uglavnom zadovoljavaju točnim navođenjem oblika s nepostojanim *a*. Nekoliko je teorijskih mogućnosti:

a) o nepostojanome se *a* govori u svim oblicima riječi (npr. i kod *lovac* i kod *lovca* navodi se nepostojano *a* kao glasovna promjena). To načelo dosljedno ne primjenjuje ni jedan priručnik.

¹⁰ Npr. *Prva ili a-deklinacija*, pod podnaslovom *Alternacija osnove, Imenice muškoga roda* (str. 13): “Glavni razlozi za alternaciju osnove imenica muškoga roda jesu ispadanje tzv. *nepostojanoga a*, promjena *l > o* na kraju sloga... Velik broj imenica m. roda ima tzv. nepostojano *a* u Njd (i Ajd imenica za neživo), koje nestaje u svim ostalim padežima osim u Gmn. ... Takvo nepostojano, pomično *a* u imenicama m. roda dolazi u sufiksima (završecima) *-ac, -lac, -ak, -alj, -an, -anj, -ar, -at, -am, -ao*, a rijetko i u drugim, npr. *pās – psž*.” Objašnjava da su u primjeru N jd. *žabac* – G jd. *žapca* nakon ispadanja nepostojanoga *a* došli u dodir zvučni *b* i bezvučni *c* pa je *b* izgubio svoju zvučnost radi prilagođavanja sljedećemu glasu, koji je bezvučan, pa je i sam postao bezvučan. (*usp.* str. 15)

Na str. 20.: “U velikom broju imenica stranoga podrijetla *a*-deklinacije sa suglasničkim skupom na kraju osnove, od kojih je drugi *t* (*subjekt, koncert...*) u Gmn imaju nepostojano *a*: *subjekata... koncerata...*”

“I u imenicama sr. roda u Gmn dolazi nepostojano *a*, koje mijenja osnovu, i to kad treba rastaviti suglasničke skupove, npr: *sredstvo – sredstava...*” (str. 23)

Za drugu ili *e*-deklinaciju v. str. 45.

Podatke o nepostojanom *a* nalazimo i u poglavlju *Deklinacija pridjeva* pod podnaslovom *Alternacija osnove* (v. str. 91 – 92).

“U skupovima suglasnika na kraju osnove (nakon ispadanja nepostojanoga *a*) *t* također ispada ako se nađe između *s* i *n*, dakle u skupu *stn*: *bolestan – bolesna – bolesno.*” (str. 92)

b) o nepostojanome se *a* govori samo u oblicima u kojima je *a* prisutno (tip: *djevojaka*); to se međutim ne odnosi na kanonski oblik (ne odnosi se npr. na *momak* i *rekao*)

c) o nepostojanom se *a* govori samo u oblicima u kojima *a* nije prisutno (tip: *lovca*); to se međutim ne odnosi na kanonski oblik (ne odnosi se npr. na *djevojka*)

d) o nepostojanome se *a* govori u svim oblicima u kojima *a* nije prisutno bez obzira na to radi li se o kanonskim ili o nekanonskim oblicima.

Prva nam se mogućnost (o nepostojanome se *a* govori u svim oblicima riječi) ne čini vjerojatnom jer se o glasovnoj promjeni može govoriti baš zato što se pojavljuje kao određena morfološki ili tvorbeno uvjetovana alternacija određene riječi.

Povijesno gledano, nepostojani glas *a* nastao je vokalizacijom poluglasa i vokalizacijom sekundarnoga poluglasa kao sekundarni *a* (*a* u novijim tvorbama po sustavu). Glas *a* u primjerima tipa N jd. *lovac*, *konac*, *vijenac* < *lovьсь*, *konьсь*, *věньсь* nastao je vokalizacijom poluglasa u jakom položaju. Oblici za genitiv jednine *lovca*, *konca*, *vijenca* izvode se prema *lovьса*, *konьса*, *věньса* jer je došlo do ispadanja poluglasa u slabome položaju. Nepostojano *a* u genitivu množine *lovaca*, *konaca*, *vijenaca* nastalo je vokalizacijom poluglasa u jakome položaju: *lovaca*, *konaca*, *vijenaca* < *lovac*, *konac*, *vijenac* < *lovьсь*, *konьсь*, *věньсь*.

Tako je i u genitivu množine određenih imenica ženskoga roda: G mn. *ovaca* < *ovac* < *ovьсь*; N jd. *ovca* < *ovьca*, ispadanjem poluglasa u slabome položaju. Oblik N jd. *djevojka* tvoren je od osnove *djev-* (< *děv-*) složenim sufiksom *-ōj-* + *-ka* (< *ьka*). Ispadanjem poluglasa u slabome položaju dobiven je N jd. *djevojka*, a njegovom vokalizacijom u jakome položaju G mn. *djevojaka* < *djevojak*. Vokalizacijom sekundarnoga poluglasa nepostojano je *a* nastalo npr. u pridjevu *dobar*: N jd. m. r. *dobar* < *dobər* < *dobr* < *dobrь* jer je ispadanjem poluglasa dobiven suglasnički skup koji se razbija.

Smatramo da kod određivanja glasovnih promjena uvijek moramo polaziti od osnovnoga oblika, u našem slučaju od N jd. Ako je N jd. *lovac*, odnosno *ovca*, onda se promjena traži u oblicima u kojima je došlo do promjene u osnovi. Stoga je pogriješno glasovnu promjenu tražiti u primjerima tipa *lovac* i *vrapac* jer su to oblici u kojima dolazi *a*. Glasovnu promjenu tražimo u oblicima u kojima se to *a* gubi, dakle u oblicima tipa *lovca* i *vrapca*. Nešto je drukčije s primjerima tipa G mn. *djevojaka*, *ovaca*. Tu dolazi do umetanja nepostojanoga *a* u osnovu, glasovna je promjena izvršena u G mn. i ne traži se u N jd. *djevojka*, *ovca*. Uvođenjem pojmova alternacija *a/∅* i alternacija *∅/a* Hrvatska grama-

tika nudi preciznije objašnjenje, iz nje se jasno iščitava da se glasovna promjena odnosi na oblike u morfološki promijenjenoj osnovi.¹¹ Dakle, u našem slučaju to bi značilo da se odnosi na oblike bez nepostojanoga *a* u primjerima tipa G jd. *lovca*, *momka*, *vrapca*, a s nepostojanim *a* u primjerima tipa G mn. *djevojaka*, *ovaca*. Nedoumice bi se možda mogle riješiti uvođenjem naziva alternacija ili promjena *a/∅* (za primjere tipa G jd. *momka*) i *∅/a* (za primjere tipa G mn. *djevojaka*) ili gubljenje/umetanje nepostojanoga *a*.¹² Također smatramo da bi jasno trebalo razgraničiti glasovnu promjenu nepostojano *a* odnosno alternaciju/promjenu *a/∅* i alternaciju/promjenu *∅/a* od naveska. Navezak može biti *a*, *e* ili *u*. Kad bi to bio nepostojani glas, onda bi trebalo govoriti i o nepostojanome *a* (u primjerima tipa *od mojega*) i o nepostojanome *e* (u primjerima tipa *na crvenome*) i o nepostojanome *u* (u primjerima tipa *na momemu*), a to nitko ne radi. Osim toga glasovne su promjene morfološki, tvorbeno ili fonološki uvjetovane i obvezatne, dok uporaba navesaka ovisi o funkcionalnome stilu i načelno je neobvezatna.

Nepostojano *e*

Na temelju pregledanih priručnika dolazimo do zaključka da je i naziv *nepostojano e* višeznačan jer označuje:

- a) sam glas
- b) glasovnu promjenu.

Također se u promatranoj literaturi polazi od navođenja oblika u kojima je traženi glas (*e*) prisutan. Ako se ne kaže izrijekom, iz navođenja primjera u kojima je *e* prisutno može se zaključiti da do glasovne promjene dolazi u oblicima s *e* (npr. u N jd. *Čakovec*, a ne u G jd. *Čakovca*).

Navodimo nekoliko primjera obradbe nepostojanoga *e* u školskim udžbenicima:

a) Lugarić – Koharović, *Hrvatski jezik, udžbenik za osmi razred osnovne škole*: pod podnaslovom *Glasovne promjene* samo se donosi naziv nepostoja-

¹¹ S druge strane, i tu se pojavljuje nejasnoća jer *Hrvatska gramatika* alternaciju *a/∅* obrađuje pod podnaslovom *Nepostojani samoglasnici*, a alternaciju *∅/a* (koja obuhvaća i navezak) pod podnaslovom *Proširivanje* (v. str. 81–82). U širem smislu svako *a* koje nije stalno jest nepostojano. V. npr. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I. dio, u kojem se za nepostojano *a* kaže: "...imaju ga promjenljive riječi, osobito imenice i pridjevi, ali dolazi kadšto i u nekih prijedloga (usp. *s – sa*, *k – ka*)..." (Simeon 1969: 910). V. npr. Florschützovu *Hrvatsku slovicu*, str. 8–9.

¹² Spomenimo da je engleski naziv *vowel-zero alternation*.

no *e* i primjer *Gubec – Gupca* (str. 121). Definicija se nalazi u *Jezikoslovnom pojmovniku* (str. 187)¹³

b) Bičanić – Lončarić, *Hrvatski jezik 1*: “Neka kajkavska imena mjesta i prezimena imaju samoglasnik *e* samo u nekim oblicima i taj se samoglasnik naziva nepostojano *e*.” Javlja se: 1. u NA kajkavskih imena mjesta (*Čakovec, Ivanec*), 2. u N nekih kajkavskih prezimena (*Gubec, Sremec*). “U nekim je kajkavskim prezimenima samoglasnik *e* postojan i javlja se u svim padežima: *Maček, Mačeka, Mačeku...*” (str. 56)

c) Dragutin Raguž, *Praktična hrvatska gramatika*: “U posuđenim vlastitim imenima prema nepostojanome *a* imamo nepostojano *e*, ali se ono nekad čuva (npr. *Dràgèc – Gjd Dràgèca*), a često se ponaša kao nepostojano *a*, tj. ispada (npr. *Čakovec – Gjd Čakovca*). Nepostojano kajkavsko *e* (ili iz drugih slavenskih jezika) u drugim sufiksima, npr. *-ek* (*Slavek, Mirek, Tonček, Maček*) ostaje obično nepromijenjeno.” (str. 14)

d) Težak – Babić, *Gramatika hrvatskoga jezika*: “...u mnogim nazivima naseljenih mjesta na kajkavskom području mjesto nepostojanog *a* nalazi se nepostojano *e*: *Belec – Belca, Čakovec – Čakovca...* Isto vrijedi i za hrvatska kajkavska prezimena: *Gubec – Gupca...* Ako se u jezičnoj praksi ustalilo, u prezimenima može to *e* biti i postojano: *Maček – Mačeka...*” (str. 63).

Usporedimo li glasovne promjene nepostojano *a* i nepostojano *e* s vokalizacijom ili zamjenom *l/o*, možemo uočiti da se kod vokalizacije ili zamjene *l/o* svi promatrani priručnici i udžbenici slažu da do glasovne promjene dolazi u oblicima u kojima je *l* zamijenjen s *o* (npr. u gl. pridjevu radnom m. r. *radio*, a ne u ž. r. *radila*).

Primjeri obradbe:

a) Raguževa gramatika: “Druga važna promjena u izgledu osnove, kao posljedice ispadanja nepostojanoga *a*, jest promjena *l > o* na kraju sloga (pa time i na kraju riječi). Pravila te promjene jesu: *l* prelazi u *o* na kraju sloga iza kratkoga samoglasnika, tj. u kratkim slogovima (s mnogim izuzetcima, osobito u stranim riječima – ukupno oko 70 imenica: *hotel, motel...* To ujedno znači da *l* iza dugih samoglasnika, tj. u dugim slogovima, ostaje neizmijenjeno. Tako ćemo imati: *Njd dāvao – dāvla...*” (str. 14)

b) *Hrvatska gramatika*: “Vokalizacija je zamjenjivanje suglasnika */l/* samoglasnikom */o/* na kraju riječi i na kraju sloga.” Alternacija *l/o* provodi se: u m. r. glagolskoga pridjeva radnog (m. r. *čitao – ž. r. čitala*); u N jd. imenica m. r. (N jd. *dio – G jd. dijela*); u m. r. pridjeva (m. r. *cio – ž. r. cijela*); u oblicima imenica na *-lac* (N jd. *prevodilac – G jd. prevodioca*); ispred sufiksa *-ba* (*seliti – seoba*). Zatim slijede odstupanja i dvostrukosti. (str. 83)

¹³ V. u ovome radu podnaslov Nepostojano *a*, primjer obradbe iz LK 8.

c) Lugarić – Koharović, *Hrvatski jezik 8*: Zamjena *l* sa *o* – na kraju sloga (*gledalac* > *gledaoca*, *selo* > *seoski*) (str. 121); vokalizacija – zamjenjivanje suglasnika *l* samoglasnikom *o* na kraju riječi ili sloga (str. 190).

Kao i kod nepostojanoga *a* smatramo da bi jasno trebalo razgraničiti glasovnu promjenu nepostojano *e* odnosno alternaciju/promjenu *e/∅* od samoga nepostojanoga glasa *e*.

Zaključak

U radu su navedeni neki problemi uočeni u vezi s glasovnim promjenama: nepostojano *a* i nepostojano *e*. Temeljni je problem u tome što nepostojano *a* i nepostojano *e* imaju dva značenja. Označuju i sam glas i glasovnu promjenu gubljenja *i/ili* (u slučaju nepostojanoga *a*) dodavanja toga glasa. Ne samo da su ti problemi nedosljedno i proturječno obrađeni u različitim jezikoslovnim priručnicima i udžbenicima, nego se često uočava i nedosljednost i proturječnost unutar istoga udžbenika. Stoga smatramo da treba jasno razlikovati nepostojane glasove od glasovnih promjena u kojima dolazi do dodavanja ili gubljenja nepostojanih glasova. Predlažemo da bi se glasovne promjene trebale nazivati promjena ili alternacija *a/∅* i *∅/a* ili gubljenje/umetanje nepostojanoga *a* i promjena ili alternacija *e/∅* ili gubljenje nepostojanog *e*. Smatramo međutim da je svrha ovoga rada postignuta ako pridonese ujednačivanju obradbeih glasovnih promjena u priručnicima.

Analizirani korpus

I. priručnici

PRIRUČNIK	KRATICA
Barić, Eugenija i dr. 1997. <i>Hrvatska gramatika</i> . Zagreb: Školska knjiga.	HG
Barić, Eugenija i dr. 1999. <i>Hrvatski jezični savjetnik</i> . Zagreb: IHJJ – Školske novine – Pergamena.	HJS
Raguž, Dragutin 1997. <i>Praktična hrvatska gramatika</i> . Zagreb: Medicinska naklada.	R
Težak, Stjepko; Stjepan Babić 2000. <i>Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje</i> . Zagreb: Školska knjiga.	TB

II. osnovnoškolski udžbenici

UDŽBENIK	KRATICA
Diklić, Zvonimir; Branka Janković 2004. <i>Moj hrvatski, udžbenik za 5. razred osnovne škole</i> . Zagreb: Znanje.	DJ
Težak, Stjepko; Lada Kanajet 1999. <i>Moj hrvatski 5, udžbenik za 5. razred osnovne škole</i> . Zagreb: Školska knjiga.	TK 5
Težak, Stjepko; Zvonimir Diklić 2003. <i>Moj hrvatski, udžbenik za 6. razred osnovne škole</i> . Zagreb: Znanje.	TD
Lugarić, Zorica; Nebojša Koharović 1998. <i>Hrvatski jezik 7, udžbenik za sedmi razred osnovne škole</i> . Zagreb: Profil.	LK 7
Težak, Stjepko; Zorica Klinžić 1998. <i>Hrvatski jezik 7, udžbenik</i> . Zagreb: Školska knjiga.	TK 7
Lugarić, Zorica; Nebojša Koharović 2006. <i>Hrvatski jezik, udžbenik za osmi razred osnovne škole</i> . Zagreb: Profil.	LK 8
Težak, Stjepko; Zorica Klinžić; Marijan Bacan 2004. <i>Moj hrvatski 8, udžbenik</i> . Zagreb: Školska knjiga.	TKB

III. srednjoškolski udžbenici

UDŽBENIK	KRATICA
Barbaroša-Šikić, Mirela; Lidija Cvikić 2004. <i>Hrvatski jezik 1, udžbenik</i> . Zagreb: Školska knjiga.	BŠC
Bičanić, Ante; Mijo Lončarić 2003. <i>Hrvatski jezik 1, udžbenik za 1. razred gimnazije</i> . Zagreb: Profil.	BL
Dujmović-Markusi, Dragica 2003. <i>Fon-fon 1, udžbenik hrvatskoga jezika za prvi razred gimnazije</i> . Zagreb: Profil.	DM 1
Silić, Josip 2000. <i>Hrvatski jezik 1, udžbenik za 1. razred gimnazije</i> . Zagreb: Školska knjiga.	S 1
Čubrić, Marina 2001. <i>Hrvatski jezik 2, udžbenik za 2. razred četverogodišnjih strukovnih škola</i> . Zagreb: Školska knjiga.	Č
Dujmović-Markusi, Dragica 2003. <i>Fon-fon 2, udžbenik hrvatskoga jezika za drugi razred gimnazije</i> . Zagreb: Profil.	DM 2
Lončarić, Mijo; Ante Bičanić 2003. <i>Hrvatski jezik 2, udžbenik za 2. razred gimnazije</i> . Zagreb: Profil.	LB
Silić, Josip 2000. <i>Hrvatski jezik 2, udžbenik za 2. razred gimnazije</i> . Zagreb: Školska knjiga.	S 2

Literatura:

- BABIĆ, STJEPAN; BOŽIDAR FINKA; MILAN MOGUŠ 1996. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- BABIĆ, STJEPAN; SANDA HAM; MILAN MOGUŠ 2005. *Hrvatski školski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- DAMJANOVIĆ, STJEPAN i dr. 2004. *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- FLORSCHÜTZ, JOSIP 1943. *Hrvatska slovnica: za srednje i slične škole*. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare.
- HAMM, JOSIP 1970. *Staroslavenska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- HUDEČEK, LANA; MILICA MIHALJEVIĆ; DOMAGOJ VIDOVIĆ. Sinonimni parovi i nizovi u temeljnome jezikoslovnom nazivlju. *Filologija*, 45, Zagreb, (u tisku).
- JOJIĆ, LJILJANA; RANKO MATASOVIĆ (ur.) 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- SIMEON, RIKARD 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, sv. I., Zagreb: Matica hrvatska.
- ŠENTIJA, JOSIP (ur.) 2003. *Veliki školski leksikon*. Zagreb: Školska knjiga – Naklada Leksikon.

Some problems in the definitions of sound changes

Summary

The authors analyze some terminological problems, contradictions and inconsistencies that occur in basic linguistic manuals, grammars and textbooks. The authors focus especially on two sound changes: movable *a* and movable *e* (the correct English term is vowel-zero alternation). These problems are illustrated by examples from textbooks and manuals and the authors offer their own suggestions.

Ključne riječi: alternacija *a/∅*, alternacija *∅/a*, alternacija *e/∅*, nepostojano *a*, nepostojano *e*

Key words: vowel-zero alternation, movable *a*, movable *e*